

قازاق تاريحىنداى ايگىلى ادامدار

بايموللا قارەكە ۇلى

عيزات اوۋباكر ۇلى

ۇلتتار باسپاسى

责任编辑:扎克依拉

责任校对:库布什

图书在版编目(CIP)数据

拜莫拉/黑扎提著. —北京:民族出版社, 2005. 5

(哈萨克历史名人丛书)

ISBN 7-105-07021-8

I. 拜... II. 黑... III. 拜莫拉—传记—哈萨克语
(中国少数民族语言) IV. K827=6

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2005)第 051176 号

民族出版社出版发行

(北京市和平里北街 14 号 邮编 100013)

<http://www.e56.com.cn>

迪鑫印刷厂印刷

各地新华书店经销

2005 年 6 月第 1 版 2005 年 6 月北京第 1 次印刷

开本:787 毫米×1092 毫米 1/32 印张:6

印数:0001—3000 册 定价:10.00 元

该书如有印装质量问题,请与本社发行部联系退换

(哈文室电话:64228006 发行部电话:64211734)

جاۋاپتى رەداكتورى : زاكىلا قاۋان قىزى
جاۋاپتى كوررەكتورى : كۈبىش باگەن قىزى

بايموللا قارەكە ۇلى

عيزات اۋباكىر ۇلى

ۇلتتار باسپاسى باستىردى ، تاراتادى
شىنخۇا كىتاپ دۈكەندەرىندە ساتىلدى
دېشىن باسپا زاۋودىندا باسلىدى
2005-جىلى ماۋسىم ئېرىنشى باسپاسى
2005-جىلى ماۋسىم ، بېيجىڭ ، 1-باسلىقى
باعاسى : 10.00 يۋان

《哈萨克历史名人丛书》

第 3 辑

康里子山

库库岱

玛弥

巴耶克毕

库迭克

迭玛江

拜莫拉

达尔吾拜

卜合西

贾布合拜

杜别克

布尔克特拜

封面设计 / 刘家峰

DIANNAO ZHIZUO ♦ HANZUN CHUANGYI

قازاق تاريحينداغى ايگىلى
ادامدار

3 - توپ

قاڭلى زىسان
كوگەداي گۇڭ
ئامىي ئىبي
بايەكە ئىبي
كۈدەك مارالباي ۇلى
دەمەجان كەشۇباي ۇلى
بايموللا قارەكە ۇلى
دارۇباي اقالاقشى
بىقىش شەشەن
جانبىباي اقالاقشى
دۋبەك شالەنبىايەۋ
بۇركىتباي باتىر

《哈萨克历史名人丛书》编委会

主 任：苏丹·张波拉托夫

副主任：贾合甫·米尔扎汗
艾克拜尔·米吉提

满苏尔·阿布力
夏木斯·胡玛尔

编 委：苏丹·张波拉托夫
满苏尔·阿布力
夏木斯·胡玛尔
别克苏勒坦·凯赛
努尔巴合提·哈德尔
阿里木江·努尔哈孜

贾合甫·米尔扎汗
艾克拜尔·米吉提
巴合提汉·何德尔穆林
阿山·艾布
阿曼泰·沙哈提

主 编：贾合甫·米尔扎汗

副主编：巴合提汉·何德尔穆林 夏木斯·胡玛尔

«قازاق تاريحينداغى ايگىلى ادامدار» اتتى كىتاپتاردىڭ رەداكسيا القاسى

مەڭگەرۋشى : سۇلتان جانبولاتوۋ

مەڭگەرۋشىنىڭ ورىنباسارلارى :

جاقىپ مرزاقان ۇلى ، مانسۇر ءابىل ۇلى
اكىبار ءماجىت ۇلى ، شامس قۇمار ۇلى

رەداكسيا القاسى :

سۇلتان جانبولاتوۋ ، جاقىپ مرزاقان ۇلى
مانسۇر ءابىل ۇلى ، اكىبار ءماجىت ۇلى
شامس قۇمار ۇلى ، باقتقان قىدىرموللىن
بەكسولتان كاسەي ۇلى ، اسان ابەۋ ۇلى
نۇرباقت قادىر ۇلى ، امانتاي ساعات ۇلى
المجان نۇرعازى ۇلى

باس رەداكتور : جاقىپ مرزاقان ۇلى

باس رەداكتوردىڭ ورىنباسارلارى :

باقتقان قىدىرموللىن ، شامس قۇمار ۇلى

الغى سوز

ۇلتتار باسپاسىنىڭ قازاق رەداكسىياسى جوبالاعان ، «قا-
زاق تاريحينداغى ايگىلى ادامدار» رەداكسىيا القاسىنىڭ ۇيىم-
داستىرۋىمەن جازىلىپ ، باسپادان شىعپ جانقان تاريحي تۈل-
عالارىمىز جونىندەگى تاريحي ەسسەلەردىڭ ۇشىنىشى توبى
قالىڭ وقىرمانداردىڭ قولىنا تيگەلى وتىر . «كەڭەسپەن پىش-
كەن تون كەلتە بولمايدى» دەپ اتا-بابالارىمىز تەككە ايتپا-
عان . ۇبىز مىنە كوزدەگەن ماقساتىمىزعا نەگىزىنەن جەتىپ
وتىرمىز . ارۋاقتى اتا-بابالارىمىز ۇبىزدىڭ قاشان دا ولاردىڭ
تۋىن جىقپاي ، جوعىن جوقتايتىنىمىزعا سەنگەن . ال ەندىگى
ۇرپاقتارىمىزدىڭ قازىرگى ۇرپاق سالىپ كەتكەن ۇز نەگە-
زىندە اتا تاريحىمىز ، ۇلى تۇلعالارىمىز جانە شۇعىلالى مادەد-
يەت مۇرالارىمىز جونىندە وراسان زور نەزەنىستەر جاسايتە-
نىنا سەنەمىز...

دەمەك ، «قازاق تاريحينداغى ايگىلى ادامدار» دەگەن
ورتاق اتيپەن العاشقى ادىمدا جازىلعان جەلىلەس كىتاپ مىنە
وسىنداى نىزگى ماقساتپەن جازىلىپ ، كوپ بولپ بىرلىكتە
كۇش سالۋدىڭ ارقاسىندا ، ىلگەرى-كەيىن باسپادان شىقتى .
2000-جىلى ۇبىرىنىشى توپتاعى ، 2002-جىلى ەكىنشى توپتا-

مى تارىخى تۇلعالارىمىز جونىندەگى جەلىلەس كىتاپتار قالىڭ
وقىرماندارمەن قاۋىشقاننان بەرى ، ەل ۋشى-سىرتىندا وزىد-
دىك نىقال تۇدىرعان ەڭبەك بولعانى كوپكە ايان . ونىڭ
2003-جىلىدىڭ جازىنان تارتىپ كۇزىنە دەيىن نەشە اي ىشىندە
شىنجياڭ حالىق رادىيو ستانىياسىنىڭ «سوز قامباسى» باء-
دارلاماسى بويىنشا بەرىلۋى ۇلتىمىز تارىخىنداى ارىسى ادام-
زات ، بەرىسى تۇعان حالقىمىز ۇشىن ، وسكەن ەلى ۇشىن
ەسەلى ەڭبەك سىڭىرگەن ارداگەرلەرىمىزدىڭ ەل ۋشى-سىر-
تىنداى نىقالىن بۇرىنغىدان دا اسىرا ۇتۇستى .

سوندىقتان «قازاق تارىخىنداى ايگىلى ادامداردىڭ» 3-
توبىنداى 12 تارىخى تۇلعا تۇرالى جازىلعان تارىخى ەسەلەر-
دىڭ قالىڭ وقىرماندارمەن بەت كورىسۋى بايلانىسمەن كەي-
بىر ويلارىمدى ورتاعا سالا كەتۋدى ۋجون كوردىم .

ۋبىرىنشى ، «قازاق تارىخىنداى ايگىلى ادامدار» دەگەن
ورتاق اتپەن باسپادان شىققان جەلىلەس كىتاپتىڭ جازىلۋىندا
جانە قالىڭ وقىرماندارمەن بەت كورىسۋىنىدە ، ۋبىز ەڭ الدى-
مەن ۇلتتار باسپاسى قازاق رەداكسىياسىنىڭ بارلىق رەداكسىيا
قىزمەتكەرلەرىنىڭ سىڭىرگەن ەڭبەگىن جوعارى باعالاۋعا ۋت-
ىنسپىز . ولار بۇل يگىلىكتى جۇمىستى جوبالاپ ، قارجى
جاقتان قامتاماسىزداندىرىپ قالماستان ، وزدەرى ۇيىمداس-
تىرعان رەداكسىيالىق القاداعى ماماندارمەن تىعىز سەلبەستى .
سونىڭ ارقاسىندا بۇل كوللەكتىۋ قامال الۋ تابىستى بولدى .
ۋبىز ۇلتتار باسپاسى قازاق رەداكسىياسىنىڭ وزدەرى سەلبەس-

تىك جاساعان عالىمدار مەن قالامگەرلەرگە دەگەن قۇرمەتنە جانە ئۈنۈمدى قىزمەتتەرنىڭ ئادەتتىكى رىزالىق بىلىدۈرۈمىز . ولار حالقىمىزدىڭ تارىخىغا ، مادەنىيەتنە ، ۇلى تۇلعالارىغا قاتىستى ئىز كەلەلى جۇمىستى تىندىرۇعا جول اشتى ، بۇدان كەينىگى نەرسىلەرگە نەگىز قالدۇ . حالقى جۇرەگىنەن ورسىن الپ ، عالىمدار مەن قالامگەرلەردىڭ كۈتكەن جەرىنەن شىعاتىن وسىنداي جۇمىستاردىڭ جالغاسا بەرۋىن ئۈمىت ەتەمىز .

ەكىنشى ، قازىرگە دەيىن قالىڭ وقىرماندارىمىزدىڭ قولىمىزدا تىگەن جىيرما نەشە تارىخى تۇلعالارىمىز جۈمىستە جازىل .

عان ئۈمىرنامالىق ەسەلەردىڭ باسىم كۆپشىلىگى ئىسى قازاققا ورتاق تارىخى ادامدار ەدى . ال مىنا ئۇشىنىشى تۇپتاعى تارىخى تۇلعالار بولسا نەگىزىنەن ەلىمىزدەگى قازاق خالىقنان شىققان ادامدار ، بۇلاردىڭ كۆبى 19-ئەسىردىڭ كەينىگى جا .

رمى مەن 20-ئەسىردىڭ العاشقى جارىمىندا جاساعان كىسەلەر . ولار تۇرالى دەرەكتەر نەگىزىنەن ەل ئۆزىنان جىنالىعان ئىز-ئاڭگىمەلەر بولغاندىقتان ، ئىز ئۆتۈرلەردىڭ مۇمكىندىك-تىڭ بارىنشا جازبا دەرەك نەگىزىن تاپۇعا كۈش سالۇن ، ئىز-ئاڭگىمەلەرگە سۈيەنپ جازعاندا دا وقىرماندى يلاندىرۇ قۇاتى كۈشتى بولۇن تالاپ قىلىدۇ . ئىز ولاردى مۇمكىندىك-تىڭ بارىنشا قاتىستى تارىخى ماتەرياللاردان پايدالانىپ تۈزەت-تىك نەمەسە قاچەتتى وڭدەۋدەن وتكىزدىك . ال كەيىرەۋىن وقىرماندار مەن زەرتتەۋىشلەردىڭ ساراپتاۋىنا قالدردىق .

ئۇشىنىشى ، «قازاق تارىخىندا ئىگىلى ادامدار» سىندى

بۇل جەلئەس كىتاپتاردى قالاى جازۇ جونىندە ، اسرەسە
 جازۇ سلوبى جونىندە ، ءاۋ باستا اۆتورلارعا قويىلعان تالاپ
 انىق بولاتىن . ونىڭ كىلەڭ كوركەم شىعارما دا ، قاتالڭ
 ولشەمى بار عىلمى شىعارما دا ەمەس ەكەنى ، جازىلماقشى
 بولعان تارىخىي تۇلعا جونىندەگى جازىبا نەمەسە اڭىز دەرەكتەر -
 گە سۇيەنە وتىرىپ ، مۇمكىندىكتىڭ بارىنشا ، قاراپايىم ، جات -
 تىق تىلىمەن جازىلعان تارىخىي ەسسە بولۇى تالاپ ەتىلگەن .
 ەىراق بۇل تارىخىي وچەرىكتەر جازىلۇى بارىسىندا ، سلوپ
 جاعىنداى الا - قۇلالىقتان ساقتانا المادىق . سوندىقتان مەن
 تارىخىي تۇلعانىڭ ەكىنشى توبىنا جازعان العى سوزىمدە : ”اۆ -
 تورلارىمىزدىڭ كوبى اقىن - جازۇشىلار جانە زەرەتتەرمەندەر
 بولغاندىقتان ، كەيىىر ەسسەلەردىڭ زەرەتتەۋ ءتۇسى باسىم بول -
 دى ، كەيىىر ەسسەلەردىڭ كوركەمدىگىنە كوڭىل ءبولۇمىز
 كۇشتى بولدى دا ، ولاردىڭ تارىخىي دەرەك نەگىزىنە تياناقتاۋد -
 مىز جەتەرسىز بولدى . ال كەيىىر ەسسەلەردىڭ تارىخىيلعى
 باسىم بولىپ كەتتى“ دەگەن ەدىم . مۇنداي جاعدايدىڭ كەلىپ
 شىعۇنا سەبەپ بولعان باستى ماسەلە ، ەبىزدىڭ اۆتورلارىمىز -
 دىڭ كەيىىرەۋى ءوزىنىڭ كوركەم شىعارما ەمەس ، تارىخىي
 وچەرىك جازىپ وتىرعانىن تولىق ەسكەرمەدى . ولاردىڭ ءوزى
 جازعان تارىخىي ەسسەگە كىرگەن ءىرى تارىخىي تۇلعا مەن
 كەلەلى تارىخىي ۋاقىيعا قاتىستى دەرەك نەگىزىن كورسەتپەۋى
 ەبىزدىڭ كىناراتتاردى تۇزەتۋىمىزگە قىيىندىقتار اكەلدى . بۇ -
 لارعا ەبىز جوعارىدا جازعانىمداي قاجەتتى تۇزەتۋ ، جانە لايىق -

تى وڭدەۋلەر جاساعاننان سىرت ، نەگىزىنەن ئۆتوردىڭ جازۇ
سلوبىنا قۇرمەت قىلىدىق . سونىمەن بىرگە ئىگىز-ئىگىمەلەرگە
سۈيەنپ جازىلغان كەيىپىر تارىخىي ادام جانە تارىخىي ۋاقىعالارغا
قاتىستى بايانداۋلار الدىنا «ەل ئىشىندە ئىگىز بولپ ايتىلىۋىد-
شا» نەمەسە «كەيىپىر ادامداردىڭ ئىگىمەلەپ بەرۋىنىشە» دە-
گەن سىياقتى سوزدەرەمەن انىقتاما بەرپ وتىردىق . ال كەيىپىر
ئۆتورلاردان ءوزى جازعان ەسسە قاچەتى ءۇشىن پايدالانغان
ماتەريالدار تۋرالى انىقتاما بەرۋىدى تالاپ قىلىدىق . رەداكسىيا
القامىز ارالىقتا قايتا باس قوسپ ، ءۇشىنىشى توپتا جازىلاتىن
تارىخىي ادامداردان كەيىپىرەۋىنە ءىشنىارا تەڭشەۋ جاسادى .
سوندىقتان ۇلتتار باسپاسى قازاق رەداكسىياسىنىڭ باسشىلارى
مەن «قازاق تارىخىنداعى ايگىلى ادامدار» رەداكسىيا القاسى
قالىڭ وقىرماندارى مەن حالىق جۇرتشىلىعىنىڭ وسىنداي
ءبىر يىگىلىكتى ۇلكەن جۇمىس سىستەلۋى بارىسىندا كەلىپ
شىققان مۇنداي ءىشنىارا جاعدايلاردى دۇرىس تۇسىنىۋىن ءۇ-
مىت ەتەدى . اتا-بابالارىمىز «كوش جۇرە-جۇرە تۈزەلەدى» دە-
گەن ەمەس پە ؟ ! بۇل جاعدايلار ءىزدى تاجىرىبە قورىتىنىدە-
لاۋعا جەبەدى .

. ءورتىنىشى ، ۇلتتار باسپاسى قازاق رەداكسىياسى مەن
«قازاق تارىخىنداعى ايگىلى ادامدار» رەداكسىياسى ۇلتىدە-
مىزدىڭ تارىخىنداعى ۇلى تۇلعالار ، تارىخىي ادامدار جونىندە-
گى نىزدەنىس ، زەرتتەۋ ، تارىخىي وچەرىكتەر جازۇ وسىمەن
اياقتادى دەۋدەن اۋلاق . ويتكەنى ، ەڭ الدىمەن ءتۇرلى سەبەپ-
— 5 —

تەر سالدارىنان ۇلتىمىز تارىخىنداى ەلىمىز قازاقتارىنا تىكە
قاتىسى بار تالاي تارىخي تۇلعالار جونىندە ، مۇنداي جۇيەلى ،
كولەمدى ەڭبەكتەر جازىلىپ بولعان جوق . كەيىرەۋى جو-
نىندە دەرەك كوزدەرى از . كەيىرەۋى جونىندە ارناۋلى نىزدە-
نىپ-جازىپ جۇرگەن ادامدار جوق . كەيىر ادامدار جازسا دا
باسپاغا كوتەرۋگە ۇلگىرمەدى .

جاقىپ مىرزاقان ۇلى

2004-جىلى 25-ئاۋىر ، بيجىڭ

مازمۇنى

1	 بەتاشار
8	 كوش جولىندا
19	 موڭغۇل شىندە
35	 جاكە اۆلىنىدا
58	 مامى ئىي قولىندا
68	 بىيجىڭدە
104	 تاغى دا مامى ئىي قولىندا
108	 ولكە ورتالىعىندا
119	 موڭغۇل ، قازاق مەكتەبىنىڭ اشلىۋى
126	 ولكەدەگى وزگەرس
149	 سىقىرلى قۇرىلتاي
155	 وقۇ-اعارتۇعا جول اشۇ
164	 يىگىلىكتى بىستەر
177	 ارانشى بولۇ
187	 بايموللاننىڭ قولعا اللىۋى
192	 بايموللاعا باعا
195	 بايموللاننىڭ سەمىيالىق تۇرمىسى جانە ورەن-جارانى
200	 پايدالانىلغان ماتەريالدار

بەتاشار

ئارقانداي ۇلتنىڭ ئوز تارىخى ، ئوز مادەنيەتى ، وزىدە-
دىك سالت-ءداستۇرى ئوز كوسەمدەرى مەن شەشەندەرى ،
ەلىم-جەرىم دەپ تۇعان ۇلدارى بولادى . ”ەل ئۇمىتىن ەر
اقتار ، ەر قادىرىن ەل ساققتار“ بۇل ادامزات تىرلىگىنىڭ
ئوزى تۇيىندەگەن تالاسسىز قورىتىندىسى . تاريحتى خالىق
جاراتتى دەگەندە ، بارلىق ادام تارىخ بەتىنەن ورسن الا بەر-
مەيدى . سول خالىقتىڭ ئار ئداۋىر تۇدىرىپ وتىراتىن وي-
شىلدارى ، عالام تانىغان عالمىدارى ، دلگە تەڭدىك ، مەكەندە-
گە يەلىك ەتەر ادلىدىگەن ەلۋمەت ۇيعان كوسەمدەرى مەن
شەشەندەرى ، باتىرلارنىڭ قۇرمەتى ەرەكشە ورسن يەلەيدى .
ولار ومى خالىقتىڭ ەسە-تەڭدىك الپ ، ەل بولپ ئوزدە-
نىڭ تىنىش تىرلىك كەشۋىنىڭ اتويىشلارى ، كەينىگى
ۇرپاعىنا ۇلگى قالدىرعان ارداگەرلەرى ، انە سول قادىرى
ساققتالىپ ۇلت مۇراتى ، ۇلت تەڭدىگى ئۇشىن تەر توككەن
ئىرى تۇلعالاردىڭ ئىرى بايموللا (بايمولدا) قارەكە ۇلى .
بايموللا نادان ورتادا قوڭىرقالتا جالشىنىڭ قارا كۇر-
كەسىندە دۇشە ەسىگىن اشپ ، قارا كۇركەدەن وزا الماي
قاقباي كورىپ ەر جەتۇ بارسىندا جانىن جالداپ ئجۇرىپ

ەزگى مەن قورلاۋدىڭ قاي-قايسىسىنا دا شىداپ ، ءوزىنىڭ تالانتىنا سۇيەنىپ ، قوعامدىق ومىرگە ارالاسىپ ، قوعامدىق قايشىلىقتار بارسىندا دۇنيەنى ەرتە تانىعان ەرەكشە دارىن يەسى . قارا كۇركەدەن شىعپ خان قاسىنا بارعان ، حانزۇ تىلىندە خان ورداسىنداىلارمەن اۋىز ەكى سويلەسىپ ، شالعايدا جاتقان ساحارا قازاعىنىڭ ارمان-تىلەگىن جەتكە-زىپ ، ولاردىڭ تىلەك ماقساتتارىن ورنىداپ ، ەلىنە ەسە-تەڭدىك اپەرگەندەردىڭ ءبىرى ەكەنى جۇرتقا ايان . ول 20-عاسىردىڭ العاشقى شەرىگىندە ولكەلىك ۇكىمەت تورىنەن ورسىن العان تۇڭغىش قاراشا قازاق . شىنجياڭ مادەنىي اعارتە-ۋىنىڭ ولكە ورتالىعىنىڭ شاڭىراعىن كوتەرىسكەن ، ءوزى باس بولسىپ ۇلت رۋحىن جوقتاپ ، ءبىر توپ جاستاردى جىيىپ ، وقۇعا كىرگىزگەن ، قازاق بالالارىن حانزۇ تىلى-نەن ساۋاتتاندىرىپ ، حانزۇ مادەنىيەتىمەن تانىستىرىپ ، ولاردى العاشقى قادامدا وزگە ۇلت زىيالىلارىنىڭ قاتارىنان كورسەتۋدە ەڭبەگى سىڭگەن ۇلت ۇلانى ەكەننى بارشا جۇرت بىلەدى ، تارىخ مويىندايدى . وقۇ-اعارتۋ سالاسىندا ۇزاق ۋاقىت قىزمەت ىستەگەندىگىمەن ، شىنجياڭ قازاق وقۇ-اعارتۋ تارىخىنا ۇڭىلگەنىمدە شىنجياڭ قازاق وقۇ-اعارتۋىنىڭ 20-عاسىردىڭ 20-، 30-جىلدارىنا دەيىن ءس-لام تاعىلىماتىن نەگىزگە العان مەدرەسەلەردىڭ ەجىكتەپ وقتىقان قويحاتتىق ورەسىمەن اسپاي كەلگەننى بىلەمىز .